

Прушковська, І. (2011). *Відтворення поезики шевченкового слова в турецькомовних перекладах*, Харків 2011. С. 7.

Червінська, О. В. (2001). *Рецептивна поезика*. – Чернівці: Рута, 2001. С. 56.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Наталія Кобченко

(Україна)

У статті запропоновано періодизацію дослідження синтаксичного зв'язку з моменту появи перших слов'янських граматики до сьогодні. З огляду на домінуючі принципи аналізу обґрунтовано виокремлення п'яти історичних етапів у становленні теорії синтаксичного зв'язку.

Ключові слова: синтаксичний зв'язок, граматики, історія синтаксису, періодизація.

PERIODIZATION

OF THE SYNTACTIC CONNECTIONS RESEARCHING

Natalja Kobčenko

The paper deals with the periodization of the syntactic connections researching from the time of the first Slavic grammars appearance till today. Five historical periods of the syntactic connections theory formation are distinguished according to dominant principles of the analysis.

Keywords: syntactic connection, grammar, history of syntax, periodization.

Проблема синтаксичного зв'язку постала разом із виформуванням синтаксису в окремий розділ мовознавства, адже ще на початках його усвідомлювали як учення про закони й механізми сполучення слів. Попри тривалі й активні пошуки граматикистів, говорити про існування цілісної теорії синтаксичних зв'язків зарано, оскільки певні їхні різновиди ще потребують наукового осмислення. Викінченню теорії синтаксичного зв'язку сприятиме не лише з'ясування сутності недосліджених його типів, а й своєрідний опис історії досліджень у цій галузі.

З огляду на це мета розвідки – спроба укласти періодизацію становлення теорії синтаксичного зв'язку від часів появи перших слов'янських граматики (XVII ст.) до початку XXI ст. Наголосимо, що джерелами формування цієї теорії розглядаємо праці як українських, так і російських науковців, адже з відомих історичних причин тривалий час українська лінгвістика розвивалася у взаємодії з російською.

Загалом в арсеналі сучасної лінгвістики є чимало історіографічних розвідок, які відбивають розвиток граматичної думки в Україні. Однією з перших є праця Г. Ягича “Історія слов'янської філології”, у якій з-поміж опису діяльності й здобутків видатних постатей у галузях слов'янського мовознавства, літературознавства та етнографії висвітлено концепцію та наукову вагу граматики М. Смотрицького (Ягич 1910, 28–32), схарактеризовано синтаксичні дослідження О. Потебні (Ягич 1910, 550–556), подано огляд українських

граматик “малоруських друзів Міклошича” – М. Осадци, О. Огоновського, Є. Желехівського та О. Партицького (Ягич 1910, 759–763). У монографії В. Німчука (Німчук 1985) проаналізовано граматики, що побутували протягом XIV–XVII cc. на теренах України, а також граматику І. Ужевича, яка, хоч і була невідома тогочасним українцям, є цінною пам’яткою вітчизняної лінгвістики. Попри те, що стиль викладу в книгах М. Жовтобрюха (Жовтобрюх 1991) та С. Бевзенка (Бевзенко 1991) витриманий у дусі радянської ідеології, вони дають досить цілісне уявлення про розвиток української лінгвістики загалом і граматики зокрема та містять бібліографію, за якою цей розвиток можна простежити ґрунтовніше. Ю. Шевельов, окреслюючи історію української граматичної думки, виокремив такі напрями й школи: опис мови церковного ритуалу (XV–XVIII cc.); панування церковної традиції (початок XIX ст.); утвердження філософсько-раціоналістської граматики (романтичний принцип) (друга половина XIX ст.); позитивістсько-порівняльний напрям, сформований під впливом ідей Ф. Міклошича, та школа О. Потебні (кінець XIX ст. – початок XX ст.); поєднання романтичного та пуристичного принципів (1917–1933); структурна лінгвістика (початок 30-х рр. XX ст.) (Shevelev 1989). Г. Мацюк обґрунтовує існування в українській лінгвістиці XIX ст. галицької нормативно-граматичної школи (Мацюк 2004). У студії Г. Бідера здійснено аналітичний огляд граматик української мови, що були видрукувані в Галичині й на Буковині протягом 1850–1918 рр. (Бідер 2006).

Що ж стосується формування теорії синтаксичного зв’язку, то натрапляємо лише на окреслення витоків деяких російських термінів цієї галузі (Попова 1974) та на поодинокі екскурси в історію опрацювання окремих типів і форм цього феномену (Ведерников 1960; Слинко 1994). Схематичне уявлення про розвиток цієї теорії протягом XX ст. можна скласти за статтею Н. Патроевої, яка, формулюючи проблеми типології синтаксичного зв’язку, побіжно зауважує про час появи досліджень деяких його різновидів (Патроева 2008). Між тим, спеціальні праці, у яких би було докладно висвітлено історію становлення синтаксичного зв’язку в слов’янському мовознавстві, наскільки нам відомо, відсутні.

Зважаючи на те, що в описуваній галузі склалися, канонізувалися й змінювалися певні наукові підходи, набували статусу аксіом, а потім були переглянуті певні концепції, є підстави говорити про періодизацію дослідження синтаксичних зв’язків. Окреслена тут періодизація не збігається з періодизацією становлення української граматичної думки, яку уклав Ю. Шевельов (Shevelev 1989), та із загальною періодизацією розвитку українського мовознавства, яку запропонував С. Бевзенко (Бевзенко 1991, 13), з двох причин: по-перше, вона охоплює довший історичний проміжок, по-друге, її об’єкт вужчий, а формування окремої теорії певної науки протікає в часі по-іншому, ніж поступ цієї науки загалом. Отож, розвиток теорії синтаксичних зв’язків відбувався за такими етапами:

1. XVII–XVIII cc. – зародження теорії синтаксичних зв’язків. Протягом цього часу було видано низку граматик: “Адельфотес. Грамматіка доброглаголиваго еллино-словенскаго языка” (1591), написану під керівництвом митрополита Арсенія, “Грамматіка словенска” (1596) Л. Зизанія, “Грамматіки СлавѣнскиА

правильноє Сунтагма...” (1619) М. Смотрицького та “Грамматыка словенская” (1643) І. Ужевича (УМ: Енциклопедія 2004, 113), але не в усіх натрапляємо на синтаксичний розділ. Праця Л. Зизанія описує лише фонетичну й морфологічну систему церковнослов'янської мови (Німчук 1985). У передмові до “Адельфотесу” укладачі визначили чотири складники граматики: “орфографіА, просодіА, етимологіА, и синтаґисъ, сирѣчь правописаніє, припѣваніє, православіє, и съчиненіє”, проте, за свідченням В. Німчука, синтаксичний рівень залишився невисвітленим (Німчук 1985). Аналіз цих праць свідчить про те, що протягом зазначеного проміжку часу було сформовано платформу студіювання підрядного синтаксичного зв'язку, виокремлено дві його форми (узгодження й керування) та започатковано традицію поширювати сферу його реалізації на предикативний центр речення. Характерними ознаками цього періоду є відсутність усталених термінів та опис особливостей поєднання слів відповідно до їхніх морфологічних показників.

2. *XIX ст. – утвердження термінології та формування платформи для поглиблення теорії синтаксичних зв'язків.* Особливістю граматик першої половини XIX ст. є те, що “це і навчальна книга, і зразок наукової праці, яка в контексті тогочасної науки концентрувала в собі спеціальне (власне лінгвістичне) і систематизоване знання про мову, фіксуючи найбільш значущі результати лінгвістичної традиції своєї доби” (Мацюк 2004, 4). А в умовах тогочасної відсутності спеціальних монографічних досліджень синтаксичної будови мови їх можна вважати єдиним джерелом, що відбиває стан опрацювання теорії синтаксичних зв'язків. З другої половини XIX ст. з'являється й набирає сили тенденція до диференціації наукових і “шкільних” граматик. Але деякі лінгводидактичні праці певною мірою представляють теоретичні концепції авторів, тому за ними теж можна простежувати рівень вивченості того чи того мовного явища. Джерелами формування зазначеної теорії на цьому етапі були граматики: О. Востокова “Русская грамматика...” (1831), М. Греча “Практическая русская грамматика” (1934), І. Могильницького “Грамматыка ѡзыка Славено-руСкогѠ” (написана 1824 р., видана 1910 р.), М. Лучкая “Грамматика слов'яно-руська” (1830), І. Вагилевича “Grammatyka języka Małoruskiego” (1845), М. Осадци, О. Огоновського “Грамматика руского языка” (1889), І. Огоновського та В. Коцовського “Методична грамматика рускої мови” (1894) – і, звичайно ж, фундаментальна праця О. Потебні “Из записок по русской грамматике” (1874).

На цьому етапі лексеми ‘узгодження’ й ‘керування’ набувають термінологічного статусу, наукові рефлексії деяких учених закладають підґрунтя для відкриття й подальшого опрацювання таких форм підрядного зв'язку, як вільне поєднання (за традиційною термінологією прилягання) й кореляція.

3. *Початок – 30-ті рр. XX ст. – період панування морфологічного, або формального, критерію.* Різна мета створення фахових описів граматичного ладу мови та збірників законів і правил її функціонування, а також орієнтація авторів на різну цільову аудиторію сприяли остаточному розмежуванню наукових і дидактичних граматик. У цей час опубліковано надзвичайно багато граматичних підручників і посібників для потреб шкільної освіти та самонавчання, огляд яких уже представлено в лінгвістичній літературі (Жовтобрюх 1991; УМ:

Енциклопедія 2004, 113–114); поряд з цим продовжують виходити наукові граматики, починають з'являтися монографічні дослідження та спеціальні статті, присвячені окремим питанням синтаксису. Як зазначає Ю. Шевельов, у цей період уже була сформована наукова школа О. Потебні (Shevelev 1989), тому очевидно, що багато його ідей активно розвивали інші мовознавці, зокрема Д. Овсяннико-Куликовський. Окрім студій цього мовознавця, виформування теорії синтаксичного зв'язку відбувалося завдяки напрацюванням О. Шахматова, Є. Тимченка, М. Перегінця, О. Пешковського, Ю. Карського, С. Смаль-Стоцького, В. Сімовича та ін.

Засадничими принципами дослідження на цьому етапі є розгляд синтаксичних зв'язків між парами слів і словоформ ізольовано від решти компонентів речення та визначення форми підрядного зв'язку на підставі морфологічного вираження залежного компонента. Стало канонізованим положення про існування двох типів синтаксичного зв'язку – сурядного й підрядного – та трьох форм останнього – узгодження, керування й прилягання. Водночас виникає тенденція відмови від формального підходу та складаються передумови для обґрунтування предикативного зв'язку, уперше висловлена ідея про подвійний зв'язок та зароджується поняття напівпредикативного зв'язку.

4. 40-ві рр. – кінець ХХ ст. – перехід на рівень речення, пошуки альтернативи морфологічному підходові. Незважаючи на те, що протягом цього періоду здебільшого в усіх підручниках і посібниках з граматики загальноприйнятою була дворівнева структура синтаксичного зв'язку (1-ий рівень: за наявністю/відсутністю залежності між компонентами поділ на сурядний і підрядний зв'язок; 2-ий рівень: за морфологічним вираженням залежного компонента поділ підрядного на узгодження, керування, прилягання), теорія цього феномену була поглиблена відкриттям (або спробами відкриття) нових типів і форм синтаксичного зв'язку та удосконаленням розуміння вже наявних. Усі ці процеси добре відбиті в академічних граматах, монографіях, дисертаційних дослідженнях і наукових статтях. Матеріалом для узагальнень стосовно цього часового проміжку слугували праці В. Виноградова, О. Смирницького, І. Мігіріна, Є. Кротевича, О. Каминіної, Н. Шведової, О. Сиротиніної, О. Скобликової, В. Кононенка, В. Лушай, Б. Ключковського, В. Малащенко, Н. Лаврентєвої, Л. Булаховського, Б. Кулика, Ф. Смагленка, Л. Чеснокової, З. Сілкіної, Г. Золотової та ін.

Цей період позначений оформленням поняття предикативного зв'язку, обґрунтуванням поділу підрядного на прислівний і детермінантний, розширенням кількості форм підрядного зв'язку (відмінкове прилягання, кореляція), започаткуванням учення про подвійний та напівпредикативний зв'язок та спробами вмотивувати існування пояснювального зв'язку. Нагальною стає потреба створення нових класифікацій синтаксичного зв'язку з урахуванням усіх його різновидів.

5. Злам ХХ–ХХІ ст. – уточнення наявних типів і форм синтаксичного зв'язку, класифікаційні пошуки. Крен сучасного мовознавства в бік функційного підходу уможливив глибше студювання граматичної природи синтаксичного зв'язку, наслідком чого постала певна зміна кваліфікаційних і класифікаційних

принципів, корекція сфер реалізації відомих досі типів і форм синтаксичного зв'язку та висвітлення специфіки й меж поширення його маловивчених різновидів, певне уточнення термінологійного апарату цієї галузі. Джерелами й рушіями розвитку теорії синтаксичного зв'язку на сучасному етапі в українському мовознавстві є дослідження І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, М. Мірченка, О. Кульбабської. Р. Христіанінової та ін.

Розвиток теорії валентності та надбання функційної лінгвістики зумовили остаточну відмову від формальних показників на користь семантико-синтаксичної позиції компонентів. Відповідно до цього підходу скориговано поняття керування й відмінкового прилягання; науковці поглиблюють відомості про напівпредикативний та подвійний синтаксичні зв'язки, вивчають недиференційований синтаксичний зв'язок, здійснюють спроби випрацювання альтернативних теорій відомих явищ, а також намагаються обґрунтувати оптимальні принципи класифікації синтаксичних зв'язків.

Отже, в історії становлення теорії синтаксичних зв'язків відповідно до панівних наукових концепцій, методологічних підходів та результатів їх застосування можна виокремити п'ять етапів: 1) XVII–XVIII cc. – зародження теорії синтаксичних зв'язків; 2) XIX ст. – утвердження термінології та формування платформи для поглиблення теорії синтаксичних зв'язків; 3) початок – 30-ті рр. XX ст. – період панування морфологічного критерію; 4) 40-ві рр. – кінець XX ст. – перехід на рівень речення, пошуки альтернативи морфологічному підходові; 5) злам XX – XXI cc. – уточнення наявних типів і форм синтаксичного зв'язку, класифікаційні пошуки. Докладне висвітлення розвитку теорії синтаксичного зв'язку на кожному з виокремлених етапів становить перспективу нашого дослідження.

Бевзенко, С.П. (1991). *Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови*. Вища школа. Київ.

Бідер, Г. (2006). *Галицькі та буковинські граматики української мови (1850–1918)*. Українська мова. № 2. С. 15–30.

Ведерников, Н.В. (1960). *Учение об управлении в русской лингвистической литературе*. Ученые записки Кабардино-Балкарского пед. ин-та. Нальчик. Вып. 7. С. 32–60.

Жовтобрюх, М.А. (1991). *Нарис історії українського радянського мовознавства (1918–1941)*. Наукова думка. Київ.

Мацюк, Г. (2004). *Українське мовознавство XIX ст. крізь призму наукових шкіл*. Вісник Львівського ун-ту. Серія філол. Вип. 34. Ч. II. С. 311.

Німчук, В. (1985). *Мовознавство на Україні в XIV–XVII cc.* [Електронний ресурс], режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/nimchuk/nim.htm>

Патроева, Н.В. (2008). *Проблеми типології синтаксических связей*. Ученые записки Петрозаводского гос. ун-та. № 1. С. 118–121.

Попова, З.Д. (1974). *“Согласование”, “управление”, “примыкание” в русской лингвистической терминологии*. Синтаксические связи в русском языке. Владивосток. С. 38.

Слинько, І.І., Гуйванюк, Н.В., Кобилянська, М.Ф. (1994). *Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання*. Вища школа. Київ.

Українська мова: Енциклопедія. (2004). Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.Б. Бажана. Київ.

Ягич, И. В. (1910). *История славянской филологии*. Санктпетербургъ.

Shevelov, G.Y. (1989). *Grammar*. Encyclopaedia of Ukraine [Електронний ресурс], режим доступу:
<http://encyclopediaofukraine.com/display.asp?AddButton=/pages/g/r/grammar.htm>

ВАЛЕНТНА АСИМЕТРИЯ В МЕЖАХ ПРЕДИКАТНИХ СИНТАКСЕМ

Наталія Костусяк
(Україна)

У статті проаналізовано предикатні синтаксеми, які внаслідок модифікації лексичного значення їхнього морфологічного маркера змінюють свій валентний потенціал. Таке явище переважно виникає у двох випадках: 1) коли предикат набуває узагальненого значення, не пов'язаного з конкретним часовим виміром; 2) коли роль керованого компонента виконує вторинний іменник з абстрактним значенням.

Ключові слова: предикат, присудок, модифікація.

VALENCE ASYMMETRY WITHIN PREDICATE SYNTAXEMES

Natalija Kostusjak

The article analyzes the predicate syntaxemes which are influenced by the modifying lexical meaning of their morphological marker, and therefore change their valence potential. This phenomenon usually occurs in two cases: 1) when the predicate acquires the generalized value, which is not connected with the specific time dimension; 2) when the role of a controlled component is performed by the secondary noun with an abstract noun.

Key words: predicate, modification.

Сучасна українська лінгвістика особливо з кінця ХХ ст. еволюціонує у своїх поглядах, школах, концепціях, відбувається переосмислення давно сформульованих й утверджених канонів. Дослідники намагаються вийти за межі наукової упередженості й сфокусувати увагу на складності, багатогранності, цілісності й різноаспектності мовних явищ, оскільки саме такий підхід дає змогу вибудувати виважену, глибоко продуману теорію, спрямовану на якнайповніший вияв комунікативно-прагматичних функцій мовних одиниць. Суголосність із зазначеними тенденціями притаманна й працям, у яких сфокусовано увагу на створенні якомога масштабнішої класифікаційної схеми простих елементарних речень. Указаний формат уможливив їхнє дослідження не тільки в проекції на поверхневий, суто граматичний аспект, що в утрадиційнених описах тривалий час перебував у центрі наукового вивчення, а й крізь призму глибинної (семантичної) спеціалізації та комунікативно-прагматичної інтерпретації. Такі